

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

آشنایی با اصول علم رجال

اثر برگزیده سومین فراخوان آثار پژوهشی حوزه علمی خواجهان

حجة الاسلام دکتر سیدعلی دلبری

(استادیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی)

.....: شناسه.....: دلبری، سیدعلی، ۱۳۴۷ -
عنوان و نام پدیدآور...: آشنایی با اصول علم رجال / علی دلبری.
مشخصات نشر.....: مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری.....: ۳۰۰ ص.
شابک.....: 4-91-7673-964-978-۶۶۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
موضوع.....: حدیث - علم الرجال
شناسه افزوده.....: دانشگاه علوم اسلامی رضوی
رده‌بندی کنگره.....: BP۱۱۴/د۸۱۵ ۱۳۹۱
رده‌بندی یوئی.....: ۲۹۷/۲۶۴
شماره کتاب‌شناسی ملی: ۲۷۸۲۰۳۲

آشنایی با اصول علم رجال

نویسنده: حجة الاسلام دکتر سیدعلی دلبری
ارزیابان علمی: آیةالله مهدی مرزایید و حجة الاسلام دکتر سیدعلی سجادی‌زاده

ویراستاران: هادی بزدی‌ثانی و یعقوب خاوری
طراح جلد: شهید بابایی

چاپ اول: خرداد ۱۳۹۱
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
قیمت: ۶۶۰۰۰ ریال

مدیر اجرایی پژوهش و ناظر چاپ: علی اصغریار
حروفچینی و صفحه‌آرایی: واحد نشر دانشگاه علوم اسلامی رضوی
چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۶۷۳-۹۱-۴

مرکز توزیع
مشهد مقدس: حرم مطهر، انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی
صندوق پستی: ۹۱۷۳۵-۱۱۹۳ تلفن و دورنگار: ۰۵۱۱-۲۲۳۶۸۱۷

www.razavi.ac.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۱۳	 سخن ناشر
۱۵	 پیشگفتار
	فصل اول: کلیاتی در جایگاه علم رجال
	(۱۷-۶۵)
۱۷	 گفتار اول: انواع علوم حدیث و دانش رجال
۱۷	 ضرورت حدیث پژوهی
۱۸	 انواع علوم حدیث
۱۹	 علوم حدیث کاربردی
۲۱	 علوم حدیث نظری
۲۲	 تفاوت‌های علوم حدیث
۲۳	 درآمدی بر دانش رجال الحدیث
۲۵	 انواع علم رجال الحدیث
۲۵	 دانش رجال نظری
۲۶	 دانش رجال کاربردی
۲۷	 موضوع علم رجال کاربردی
۲۷	 فایده علم رجال
۲۸	 مسائل علم رجال

۲۸	مبادی علم رجال
۲۹	گرایشهای علم رجال (کاربردی)
۳۱	رابطه علم رجال با علم تاریخ
۳۲	پیشینه تألیف‌نگاری در رجال کاربردی
۳۵	کتاب‌شناسی رجال نظری
۳۶	پرسش و پژوهش
۳۷	گفتار دوم: انگیزه پیدایش علم رجال
۳۷	انگیزه پیدایش علم رجال
۳۹	برای مطالعه بیشتر
۳۹	نمونه ستایشها و نکوهشها
۴۱	اهمیت ذکر سند حدیث و صحت آن
۴۴	اختصاص علم رجال به منابع اسلامی
۴۵	پرسش و پژوهش
۴۶	گفتار سوم: نیازمندی به علم رجال
۴۶	ادله موافقان دانش رجال
۴۶	۱. چگونگی نوع حجیت خبر واحد
۴۸	۲. وجود افراد دروغ‌پرداز در میان راویان
۴۸	۳. سفارش اخبار علاجیه به دقت در صفات راوی
۴۹	۴. وجود افراد غیر امامی در سند احادیث
۴۹	۵. سیره عملی محدثان و فقها در نقل و نقد سند
۵۰	ادله منکران دانش رجال و نقد آن
۵۷	برای مطالعه بیشتر
۵۷	دیدگاه دانشمندان درباره احادیث کافی
۶۴	اعتبار من لا یحضره الفقیه
۶۵	پرسش و پژوهش

فصل دوم: اصول و معیارهای توثیق و تضعیف راوی

(۶۷-۹۷)

۶۷	گفتار اول: طرق احراز وثاقت راوی
۶۷	شرایط راوی
۶۹	شیوه‌های احراز وثاقت راویان

تعریف و موارد توثیق خصوصی.....	۶۹
۱. علم وجدانی.....	۶۹
۲. تصریح معصوم علیه السلام	۷۰
۳. تصریح یکی از رجالیان متقدم.....	۷۱
۴. تصریح یکی از رجالیان متأخر.....	۷۱
۵. ادعای اجماع رجالیان.....	۷۱
۶. شهرت و وثاقت.....	۷۲
۷. جمع آوری قرائین.....	۷۲
۸. مقایسه میدانی احادیث راوی با راویان موثق.....	۷۴
پرسش و پژوهش.....	۷۴
گفتار دوم: مبانی حجیت قول رجالی و شیوه رفع تعارض.....	۷۵
مبانی حجیت قول رجالی.....	۷۵
تعدد معدّل.....	۷۶
الفاظ جرح و تعدیل.....	۷۶
الف) الفاظ دال بر توثیق.....	۷۷
ب) الفاظ اختلافی دال بر توثیق یا مدح.....	۷۷
ج) الفاظ دال بر مدح.....	۷۷
د) الفاظ غیر دال بر توثیق و مدح.....	۷۸
الفاظ جرح.....	۷۹
الف) الفاظ جرح مورد اتفاق.....	۷۹
ب) الفاظ جرح اختلافی.....	۷۹
ذکر اسباب جرح و تعدیل.....	۷۹
تعارض میان اقوال رجالیان.....	۸۰
نمونه رفع تعارض میان اقوال رجالیان.....	۸۱
نمونه بررسی رجالی سند حدیث.....	۸۳
شرح و ارزیابی سند.....	۸۴
شرح و ارزیابی سند.....	۸۴
پرسش و پژوهش.....	۸۵
گفتار سوم: توثیق عمومی.....	۸۶
تعریف توثیق عمومی.....	۸۶

۸۶	موارد توثیق عمومی
۹۶	نمونه کاربرد توثیقات عمومی
۹۷	پرسش و پژوهش

فصل سوم: معرفی منابع معروف رجالی (۲۰۲-۹۹)

۹۹	گفتار اول: انواع کتب رجال و شیوه‌های تدوین آن
۱۰۰	شیوه‌های تدوین منابع رجالی
۱۰۱	انواع کتابهای رجالی
۱۰۱	معرفی منابع رجالی شیعه
۱۰۳	دسته‌بندی کتابهای رجال (تطبیقی)
۱۰۴	کتابهای چهارگانه رجالی
۱۰۴	سبب شهرت کتابهای چهارگانه رجالی
۱۰۵	تفاوت کتابهای چهارگانه رجالی
۱۰۵	پرسش و پژوهش
۱۰۶	گفتار دوم: اصول اولیه رجالی
۱۰۶	۱. معرفی رجال کشی
۱۰۶	الف) زندگی‌نامه مؤلف
۱۰۷	اساتید و شاگردان
۱۰۸	تألیفات
۱۰۸	ب) رجال الکشی
۱۰۹	مزایا و ویژگیهای کتاب
۱۱۱	چگونگی تهذیب کتاب
۱۱۲	ترتیب
۱۱۳	۲. معرفی فهرست شیخ طوسی
۱۱۳	الف) زندگی‌نامه شیخ طوسی
۱۱۴	شخصیت علمی و تألیفات
۱۱۶	مرجعیت شیعه
۱۱۶	ب) معرفی الفهرست
۱۱۷	ویژگیهای فهرست
۱۲۰	کارهای پیرامون فهرست

۱۲۰	۱. تلخیص
۱۲۰	۲. شرح
۱۲۰	۳. ترتیب
۱۲۰	۴. تکمیل
۱۲۱	۳. معرفی رجال شیخ طوسی
۱۲۱	اعتبار رجال شیخ
۱۲۲	انگیزه نگارش
۱۲۳	اشتراک و تمایز رجال و فهرست
۱۲۳	الف) اشتراکات
۱۲۳	ب) تفاوتها
۱۲۳	ویژگیهای رجال شیخ
۱۲۵	۴. معرفی رجال نجاشی
۱۲۵	الف) زندگی‌نامه مؤلف
۱۲۶	استادان و شاگردان نجاشی
۱۲۶	تألیفات
۱۲۷	ب) رجال النجاشی
۱۲۷	انگیزه نگارش
۱۲۷	جایگاه علمی کتاب
۱۲۸	تقدم رجال نجاشی بر فهرست شیخ
۱۲۹	ویژگیهای رجال نجاشی
۱۳۲	۵. معرفی رجال برقی
۱۳۲	الف) زندگی‌نامه مؤلف
۱۳۳	شخصیت علمی
۱۳۳	اساتید و شاگردان
۱۳۴	تألیفات
۱۳۴	ب) رجال البرقی
۱۳۵	ویژگیهای کتاب
۱۳۵	۶. معرفی رجال ابن غضائری
۱۳۶	الف) زندگی‌نامه احمد بن حسین بن غضائری
۱۳۷	شخصیت علمی ابن غضائری

۱۳۸	اساتید و شاگردان
۱۳۹	تألیفات
۱۴۰	ب) رجال ابن غضایری
۱۴۰	مؤلف رجال ابن غضایری (پدر یا پسر؟)
۱۴۱	تاریخچه کتاب
۱۴۳	ارزش علمی کتاب و انتساب آن به ابن غضایری
۱۵۰	ویژگیهای کتاب
۱۵۱	پرسش و پژوهش
۱۵۲	گفتار سوم: معرفی اصول ثانویه رجالی
۱۵۲	۱. معرفی رجال علامه حلی
۱۵۲	الف) زندگی نامه علامه حلی
۱۵۲	تحصیلات
۱۵۳	جایگاه علمی
۱۵۴	شاگردان علامه
۱۵۴	تألیفات علامه
۱۵۴	کتب رجالی علامه
۱۵۵	ب) رجال علامه حلی
۱۵۶	ویژگیهای خلاصه الاقوال
۱۵۹	ارزش و اعتبار
۱۶۰	کارهایی پیرامون خلاصه الاقوال
۱۶۱	۲. معرفی رجال ابن داوود
۱۶۱	الف) زندگی نامه مؤلف
۱۶۱	تحصیلات و شخصیت علمی
۱۶۳	ب) رجال ابن داوود
۱۶۴	انگیزه نگارش
۱۶۴	ویژگیهای رجال ابن داوود
۱۶۷	شبهات
۱۶۷	تفاوتها
۱۶۸	اشکالات کتاب
۱۶۹	پرسش و پژوهش

۱۷۰	گفتار چهارم: جوامع رجالی معاصر.....
۱۷۰	۱. تنقیح المقال فی احوال الرجال.....
۱۷۰	مؤلف کتاب.....
۱۷۰	ویژگیهای کتاب.....
۱۷۲	۲. قاموس الرجال.....
۱۷۲	مؤلف کتاب.....
۱۷۳	ویژگیهای کتاب.....
۱۷۳	اشکالات تنقیح المقال.....
۱۷۴	۳. معجم رجال الحديث.....
۱۷۴	مؤلف کتاب.....
۱۷۶	انگیزه نگارش.....
۱۷۶	ویژگیهای کتاب.....
۱۷۸	کارهای صورت گرفته پیرامون کتاب.....
۱۷۹	۴. دو کار عظیم رجالی دیگر.....
۱۷۹	الف) الموسوعة الرجالية.....
۱۸۰	ب) مستدرکات علم رجال الحديث.....
۱۸۰	پرسش و پژوهش.....
۱۸۱	گفتار پنجم: منابع رجالی اهل سنت.....
۱۸۱	علم رجال اهل سنت از پیدایش تا کمال.....
۱۸۳	ضرورت مراجعه به کتب رجال اهل سنت.....
۱۸۴	انواع منابع رجالی اهل سنت.....
۱۸۶	سیر عمل به حدیث راویان غیر امامی.....
۱۸۷	پرسش و پژوهش.....
۱۸۸	گفتار ششم: معرفی نرم افزارهای رجالی.....
۱۸۸	۱. نرم افزار درایة النور.....
۱۸۸	الف) کتب رجالی (۳۱ جلد):.....
۱۸۸	ب) کتب حدیثی (۴۵ جلد):.....
۱۸۸	امکانات اختصاصی برنامه.....
۱۸۹	الف) بخش کتب ثمانیه رجالی.....
۱۹۱	ب) بخش معجم رجال الحديث.....

۱۹۱	ج) بخش اسناد
۱۹۴	امکانات مشترک برنامه
۱۹۶	۲. نرم افزار کشف الرجال
۱۹۶	بخش اول: کشف الرجال
۱۹۶	الف) منابع رجالی
۱۹۷	ب) متون رجالی
۱۹۷	ج) جستجو
۱۹۸	بخش دوم: طبقات الرجال
۱۹۸	الف) طبقات
۱۹۸	ب) طریق
۱۹۹	ج) تصحیفات
۱۹۹	۳. نرم افزار کتابخانه اهل بیت (ع)
۲۰۰	کتاب رجالی در برنامه
۲۰۱	شیوه پژوهش رجالی در این نرم افزار
۲۰۲	پرسش و پژوهش
	فصل چهارم: فرایند بهره گیری از رجال (۲۵۸-۲۰۳)
۲۰۳	گفتار اول: گونه های اسناد
۲۰۴	گام نخست: بازشناسی اسناد
۲۰۴	انواع سندها
۲۰۴	۱. سند کامل (عادی)
۲۰۵	۲. سند عطف عادی (با واو)
۲۰۶	۳. سند تحویلی (عطف غیر عادی)
۲۰۸	اجتماع عطفها
۲۱۰	۴. سند عطف تردیدی (با ه آوه)
۲۱۱	۵. سند اشاره ای
۲۱۲	۶. سند تذیلی
۲۱۳	۷. سند ضمیری
۲۱۵	۸. سند تعلیقی
۲۱۸	۹. سند مرفوعی
۲۱۸	۱۰. سند ارسالی

۲۲۰	انواع مراسلات
۲۲۰	حجیت مراسلات
۲۲۲	برای مطالعه بیشتر
۲۲۲	اجتماع چند گونه در یک سند
۲۲۳	پرسش و پژوهش
۲۲۴	گفتار دوم: شیوه سند گذاری کتابهای حدیثی
۲۲۴	شیوه سند گذاری کافی
۲۳۱	تفکیک بین سائل و راوی
۲۳۱	شیوه سند گذاری فقها
۲۳۵	شیوه سند گذاری وسائل الشیعه
۲۳۹	پرسش و پژوهش
۲۴۰	گفتار سوم: گام دوم، توجه به مشکلات سند
۲۴۰	الف) اشتراک راویان (رجال هم نام)
۲۴۰	راههای شناسایی راوی مشترک
۲۴۰	ب) توحید مختلفات (نامهای متعدد یک راوی)
۲۴۱	ج) تشابه
۲۴۱	د) ائتلاف و اختلاف
۲۴۲	ه) اضممار
۲۴۲	و) تصحیف سندی
۲۴۵	ز) تبدیل سند
۲۴۵	ح) اشتها
۲۴۶	کنیه‌های مشهور
۲۴۷	القاب مشهور
۲۴۸	ط) رموز و اختصارات
۲۴۸	رموز اصحاب معصومان علیهم السلام
۲۴۹	رموز کتابهای رجالی
۲۵۰	رموز کتابهای مهم حدیثی
۲۵۱	ی) کنیه و القاب ائمه علیهم السلام در احادیث و کتابهای رجال
۲۵۱	ک) مشایخ مجهول
۲۵۱	ل) راویان غیر منسوب به پدر

۲۵۱	 (م) اسامی مشترک مردان و زنان
۲۵۲	 (ن) مجهول و مهمل
۲۵۲	 گام سوم: شناسایی راوی (تشخیص هویت و اعتبار او)
۲۵۴	 گام چهارم: تعیین وضعیت اعتبار سند
۲۵۵	 نمونه کاربردی گامهای چهارگانه
۲۵۷	 پرسش و پژوهش

پیوستها

(۲۸۷-۲۵۹)

۲۵۹	 پیوست ۱: آشنایی با فرقها و مذاهب
۲۶۴	 نمونه کاربردی فرقها در کتب رجال
۲۶۵	 پیوست ۲: یادآوری اصطلاحات حدیثی
۲۶۷	 پیوست ۳: نمونههایی از ارزیابی سند
۲۶۷	 ۱. ارزیابی سند بر اساس ویژگیهای راویان
۲۷۱	 ۲. اتصال
۲۷۳	 پیوست ۴: نمودارها
۲۷۳	 الف) اصول عشرة رجالی
۲۷۴	 ب) نمودار جوامع رجالی ثانویه
۲۷۵	 ج) نمودار جوامع رجالی معاصر
۲۷۶	 د) نمودار کتب رجالی اهل سنت
۲۷۸	 پیوست ۵: آمارها
۲۷۸	 الف) آمار ارزیابی اسناد کتب اربعه و وسائل الشیعه
۲۷۸	 ب) آمار کیفیت اتصال سند کتب اربعه و وسائل الشیعه
۲۷۸	 ج) آمار نوع سند کتب اربعه و وسائل الشیعه
۲۷۹	 د) آمار اساتید پرروایت کلینی
۲۸۰	 ه) آمار مكثرین معصوم در کافی
۲۸۱	 و) آمار مكثرین حدیث در کافی
۲۸۹	 کتابنامه

سخن ناشر

حدیث پس از قرآن، مهمترین منبع دریافت آموزه‌های دینی است و زلال معارف حدیثی، از صدر اسلام تا کنون، انسانهای تشنه را سیراب ساخته است.

اهمیت و جایگاه والای حدیث، چشم طمع جاه‌طلبان را به خود جلب نمود که در این راستا راویان دین فروش را به خدمت گرفتند تا به شیخ آنان حدیث جعل نمایند.

معصومان از آغازین روزهای حیات اسلام به پلیده دروغ پردازی و جعل حدیث و زیانهای آن توجه داشتند و از این رو به مقابله با آن پرداخته و راهکارهای متعددی را ارائه نمودند، از آن جمله می‌توان به هشدارهای سخت ائمه علیهم‌السلام در برابر پذیرش سخن هر گوینده و سفارشهای اکید آنان در ذکر سند و یادکرد ناقلان و گزارشگران اخبار اشاره نمود.

احادیث در طول عمر پرفراز و نشیب خود به جز وضع و جعل با پلیده‌هایی مانند تصحیف و تحریف، تدلیس، خطا و نسیان راویان روبه‌رو بوده و از مهم‌ترین دغدغه‌های محدثان و فقیهان، احراز صدور روایات از معصوم علیه‌السلام بوده است.

از مهمترین راههای ارزیابی حدیث در میان محدثان و فقیهان، بررسی راویان حدیث و ناقلان اخبار است که از آن میان امر جرح و تعدیل روات بر عهده علم رجال گذاشته شده است. حدیث‌پژوهان با توجه به آیه نبأ که تحقیق در خبر فاسق را لازم دانسته است، قرآن

را پایه گذار این دانش دانسته‌اند.

ارزیابی سندی احادیث معصومان علیهم‌السلام یکی از شاخه‌های مهم علوم حدیث به شمار می‌آید که حدیث‌پژوهان بسیاری بدان پرداخته و به گردآوری اسامی و اوصاف راویان از حیث صحت و ضعف، مدح و ذم، و عدالت و عدم آن همت گمارده و کتابهایی نیز در این زمینه به رشته تحریر در آورده‌اند.

از آنجا که یکی از مهمترین معیارهای تشخیص وثاقت و احراز سایر شرایط راویان حدیث، آشنایی با طبقات روات، راویان مشترک و تمیز آنها، شناخت افتادگی (سقط) و ارسال در سند، قوال رجالیان و شناخت هر چه بیشتر کتابهای رجالی است؛ بسیاری از عالمان (در برابر اخباریان) فراگیری این علم را بر دانش‌پژوهان علوم اسلامی، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر می‌دانند.

در این راستا و مبتنی بر اهداف دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مرکز پژوهش دانشگاه اقدام به نشر کتابهایی در حوزه حدیث نموده که از آن میان کتاب «آشنایی با اصول علم رجال» است که برای دو واحد درسی در حوزه‌های علمیه و دانشگاهها فراهم آمده است. از نگارنده محترم که با دقت فراوان به نگارش و اصلاح نوشته اقدام نموده و همچنین از ارزیابان بزرگوار و واحد نشر تشکر و قدردانی می‌گردد.

مرکز پژوهش

دانشگاه علوم اسلامی رضوی

پیشگفتار

«مَنْ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا»؛ در میان مؤمنان مردانی هستند که بر سر عهده‌ای که با خدا بستند صادقانه ایستاده‌اند؛ بعضی پیمان خود را به آخر بردند و در راه او شربت شهادت نوشیدند، و بعضی دیگر در انتظارند؛ و هرگز تغییر و تبدیلی در عهد و پیمان خود ندادند (احزاب (۳۳)، آیه ۲۳).

بی‌گمان مهمترین راه دستیابی به احکام و آموزه‌های دینی بعد از قرآن کریم سنت پیامبر و ائمه علیهم‌السلام است که در میان هزاران حدیث و در کتب متعدد روایی گزارش شده است. با توجه به این که دشمنان اسلام و اهل بیت علیهم‌السلام روایات فراوانی را جعل کردند تا راه حق را مشوه سازند، استفاده از این گنجینه پربها نیازمند طی مقدماتی است که یکی از آنها اطمینان به وثاقت راویان حدیث است تا نسبت به صدور روایت از معصوم علیه‌السلام اطمینان کافی به دست آید. از این رو باید تمام کسانی که در سلسله ناقلان احادیث قرار دارند بررسی شوند تا حدیث صحیح از غیر صحیح باز شناخته شود. علم رجال متکفل این امر مهم است و بر هر مجتهد، مفسر و حدیث‌پزوهی است که اطلاع کافی درباره رجال و راویان حدیث به دست آورد.

بنابراین گزاف نخواهد بود اگر علم رجال را از مهمترین علوم اسلامی بشماریم که کم

و بیش در تمام شاخه‌های علوم حدیثی نقش کلیدی دارد و مقدمه‌ای برای دستیابی به علوم اهل بیت و روایات معصومین علیهم‌السلام به حساب می‌آید.

این نوشتار با هدف معرفی اجمالی این دانش در چهار فصل (ضمن پانزده گفتار) سامان یافته است. فصول کتاب عبارت است از:

۱. جایگاه علم رجال (انواع علوم حدیث، تعریف علم رجال، موضوع، فایده و مسائل علم رجال، انگیزه پیدایش علم رجال، پیشینه علم رجال و اهمیت آن، کتاب‌شناسی علم رجال، نیاز به علم رجال).

۲. اصول و معیارهای توثیق و تضعیف راوی (شرایط راوی، معیارهای تشخیص وثاقت راوی، توثیق خصوصی، الفاظ جرح و تعدیل، مبانی حجیت قول رجالی، تعدد معدّل، ذکر اسباب جرح و تعدیل، تعارض بیان اقوال رجالیان و توثیق عمومی).

۳. معرفی منابع رجالی (گونه‌های تدوین کتب رجالی، معرفی مهمترین منابع رجالی شیعه و اهل سنت).

۴. فرایند بهره‌گیری از رجال (پژوه‌شناسی اسناد، شیوه‌های سندگزاری کتب روایی، توجه به مشکلات سندی، شناسایی حال راوی و تعیین وضعیت اعتبار سند).

سیدعلی دلبری

عضو هیأت علمی دانشگاه علوم اسلامی رضوی